

Száz esztendeje született Kós Károly

KÓSA CSABA riportja

Akkor fogott el a szorongás, amikor már a Szamos partjához érkeztünk, s lépésünket a Rákóczi út felé irányítottuk.

Vasárnap délután volt, a folyó harsogva futott át a városon. A víz erdő- és hegyillatot hozott magával. A Telefonpalota és a Malomárok közötti terecskén megálltunk. A járdaszíjeden a városban szolgáló kimenős széki lányok táncoltak. Forogtak mint a körhinta, szoknyájuk kavargva röpködött. „Egy pár lány, két pár lány, fekete-piros fekete táncot jár.” Kányádi Sándor a szemével mutatott rájuk, hangja nem volt.

Nem időzhettünk sokáig, Kós Károly várt bennünket. Kányádi hívta telefonon, s a válasz, akár indulhatunk is. Semmi ceremónia, kihallatszott a kagylóból: „Fél óra múlva gyertek!” Persze Kányádinak szólt ez a barátian gyors fogadtatás, de Kós Károly jól ismerte Szokolczay Lajost is, aki Erdély-járó útjain bejáratos volt hozzá. Ismeretlenként most én kerültem a nagy öreg szemé elé.

Kós Károllyal találkozom? Úgy érzem magamat, vallottam be Kányádiéknak, mintha Kossuth Lajoshoz mennék...

Kányádi biccentett:

– Igen, a turini Kossuth-hoz.

Kós Károly neve oly időbeli messziségből fénylett elő, mint Jókai Móré. Az 1950-es esztendő elején Vas megyében, a hús falusi iskola csöndjében együtt olvastam őket: a *Köszívű ember fiai*-t és *A Varjú nemzetség*-et. Nem csoda hát, hogy a történelmet zúgta fülembe a Kós név. És egyszerűen hihetetlennek tűnt, hogy *A Varjú nemzetség* írója még él, s vele szót válthatok.

Kós Károly a vendégfogadáshoz szolgáló utcai szobában ült, a sarokban álló zöld cserépkályhához húzódott. Kockás házikabátban, posztópapucsban várt bennünket, túl az ebéd utáni szunyókáláson. Hirtelen fölpattant, az ajtóig elénk jött.

Meglepett fürgesége. Kilencvenkét éves lenne? Az arca sem mutatta a kilenc évtizedet, holott az idő mély árkokat ásva csorgott alá kazlas bajuszára. Azt hiszem, csak a szeme nem öregedett, huncut derűvel csillant.

– Gyertek beljebb! – vette észre toporgásunkat.

Kányádiék a háziakkal disputáltak, úgy intézték, hogy kettesben maradjak a vendég-látóval.

Kós Károly visszaült a kályha mellé, a támlás székbe. Intett, húzzak széket hozzá. Az első mondatával feloldotta a feszültséget:

– Örülök, hogy jösztek. Minél gyakrabban jöjjetek! Testvéreitek élnek itt!

Kíváncsi lettem volna a mindennapjaira. Szívinfarktusa miatt 1963-ban abbahagyta készülő regényét. A százhetvenedik oldalnál... Dolgozik-e a művész testvérpár, Kolozsvári Márton és György históriáján? A korai reneszánsz korában várossá fejlődő Kolozsvár történetén? Avagy az emlékiratokat rója a tolla, könnyítve a háta mögött tornyosuló terhen, a hatalmas időn?

Megelőzött, ő kérdezett. Mit írnak mostanában Magyarországon az írók? Jelent-e meg könyv, amely berobbant az irodalmi életbe? Mert ha igen, szeretne hozzájutni.

– Ritkán kapok könyvet tőletek. – A hangján egy kis panasz is érződött. – Illyés Gyula köteteit megkapom. Nyilván ő küldi a címemre a jó embereivel. A legújabb verseskönyve is megérkezett. Illyés még nem feledett el.

A fél óra – hallgatóság egyezmény szerint eddig tartott a látogatási idő –, a harminc perc elröppent. Úgy éreztem, illetlenség tovább zavarni.

– Maradjatok még! – pattant fel Kós Károly. – Üljetek vissza!

A Kolozsvári testvérekre terelődött szó. Mindenki, aki szíven viseli az erdélyi magyar irodalom ügyét, várja ezt a regényt: az *Országépítő*-höz hasonló történelmi freskót.

Csönd telepedett közénk. Kós Károly kis szünet után mondta:

– A regényhez erő kell. Nagy erő. Gyöngye vagyok már hozzá. Szorongat a betegség. Beteg lenne? Ez sem látszott rajta.

– Mást nem írok már, csak levelet. A levelekre válaszolni kell!

Néhány héttel a kolozsvári látogatás után levelet kaptam tőle én is. Rajzolt szálfabetűs egyenes sorokban álltak, mint a Hargita sudaras fenyőfái:

Kedves Barátom! Lám hamarosan visszaélek szíves ajánlkozásoddal és megkérlek, hogy lehetőleg szerezz számomra szükséges (de fogytán lévő), itt nem kapható, Budapesten gyártott és orvosi rendelésre beszerezhető 1–2 Digoxin tablettákat tartalmazó fiolát és 2–3 Bupatol tablettákat tartalmazó fiolát.

S amennyiben bejelentett terved szerint október hó folyamán Kolozsvárra jönnél, hozd ezeket magaddal együtt hozzám. Vagy tervváltozás esetében valaki ideutazó megbízható jóembereddel juttasd el nekem. Természetesen az orvosságok beszerzési költségei – hálás köszönetemmel együtt – engem terhelnek.

Bocsánatot kérve tolakodó kérésemért, őszinte barátsággal köszönt az öreg Kós Károly. Kolozsvár, 1975. IX. 30.

Néhány hét múlva újabb levelét vettem. Többek között ezt írta: *Egészség dolgában úgy állok, ahogy egy vén ember egyáltalában állhat: minden nap egy nappal vénebb és gyengébb vagyok, s érzem, hogy az én időm már lejárában, a vonatot a végállomáshoz közeledik, készülnöm kell a leszállásra. De hát úgy lesz, ahogy a sors akarja...*

Szerencsére, járhattam még néhányszor Kós Károlynál, elvihettem hozzá nagyobbik fiamat is. Valahányszor levélben jelentkeztem nála, csak annyit kért: Kolozsvárra érkezvén csöngessem föl telefonon a családját. A betegsége miatt nem tudja, fogadhat-e vendéget, látogatót.

Szomorúnak, letörtnek soha nem láttam. Bizott az idő válságokat rendező erejében, hitt népe tehetségében, szorgalmában. Csak akkor lábadt könnybe a szeme, amikor elébe állt a dédunokája. Bapó – így szólította Kós Károlyt. Csaknem kilencven esztendő mezsgyéje húzódott közöttük. Értették is egymást, azzal a titkos jelzésrendszerrel, amely csak gyermek és agg között alakulhat ki.

Szerették együtt mulatni az időt, ám ha Bapó vendéget fogadott, még a kisfiú sem zavarhatta. Kós Károly tisztelte a beszélgetést. Olyan beszélgetőtárs volt, amilyenről az interjú-írók álmodnak. Ő még diskurált, mint a régiek, a Jókai-hősök, a Mikszáth-i alakok. Lett légyen szó irodalomról, építészetről, gazdálkodásról. Került minden tudálékosságot, szakmai okoskodást. Egyvalamit nem került meg soha: a lényegét. És sohasem ismételte önmagát. A földművelésről, a könyvművészetéről, az *Erdélyi Helikon* kötetéről éppúgy akadt újdonságszámba menő közlendője, mint maga faragta sakkfiguráiról.

Igaz, ha tehette, önmagát a háttérben felejtette. 1909-ben készült *Balladás* könyv-ét csak akkor említette, amikor a feleségére emlékezett. Épületeit sem emlegette, ezeket az emberi léleknek rakott hajlékokat. Pedig számba vehetett volna nem egyet a Kárpát-medencében, a zebegényi templomtól a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumig.

– Építésznek készültem, építész lettem. Sokáig ez volt a dolgom.

– *És az irodalom?*

– Írni, komolyabban írni csak akkor kezdtem, amikor arra volt nagyobb szükség. A nagy szakadás után regényt, elbeszélést; biztatást vártak az erdélyi magyarok.

Kós Károly megengedhette magának, hogy sokoldalú alkotó legyen. Már Trianon előtt elvégezte azt, amit a maga területén elvégzett Bartók, Kodály és Móricz Zsigmond. Bejárta szülőföldjét hátizsákkal, bakancsban, lehajolt az elgurított kövekhez, s megrakodott velük. Ő az építészeti népkincset fedezte föl.

De erről is hallgatott.

A Varjú-vár veszte fájtn neki – feldúlta a második világháború. Végleges otthonnak szánta. De a sztánai fészek szép napjainál szívesen elidőzött. Hej, amikor Móricz Zsigmond vonatra ült és Sztánára utazott! A ragyogó hóban, a kristályos fagyban csodálta a pompás kalotaszegi magyarokat, s a lábát melengette a Varjú-vár kandallójánál.

Adyról nem szólt. Később derült ki, hogy csupán azért nem, mert nem kérdeztem róla.

Amikor 1977 nyarán arra kértem, emlékeiből tenne néhány aranytallért a Szilágyság-

ról és Érmindszentről készülő írásomhoz, postafordultával jött a levele. Akkor még nem tudtam, hogy utolsó levelét terítem ki az íróasztalra. Még ekkor is ugyanazok a sorok, ugyanazok a katedrális nyugalmú betűk. Ezek a rajzolt betűk a pusztá rápillantásra is a szépség érzésével ajándékoztak meg. Rajzolatuk akár a középkori kódexek metszése, de mégsem egészen azok. Valami balladás komorság sejlik föl bennük, mint a Varjú-nemzetség szélfúttá pojánáin.

Kedves Barátom!

Ma (jún. 1-én) kaptam meg május hó 27-én kelt (és postára is adott) kedves levéledet és sietek reá válaszolni, hogy még ideutazásod előtt érjen el hozzád.

Jölesett olvasnom, hogy hamarosan Erdélybe jössz és elsősorban Szilágyságba látogatsz el, annak az Ady Endrének szűkebb szülőföldjére, akit – amióta verseivel találkoztam (1908) – minden régi és új magyar klasszikus poétánál jobban a szívembe fogadtam. S hogy ez nem üres, most kitalált szólam, bizonyítják vele a költészetével foglalkozó írásaim, melyek elseje még 1912-ben látott napvilágot. Szóval ezért örvendek erdélyi programodnak és szeretném, hogy az minél eredményesebb legyen.

Természetesen őszinte örömmel várom (és elvárom) látogatásodat, amivel kapcsolatban csak arra kérek, hogy azt megelőzően telefonálj hozzánk, hogy látogatásod pontos időpontját megállapíthassuk, mert ma még nem tudhatom, hogy akkor milyen lesz az egészségi állapotom...

Most pedig sietve befejezem kurta-furcsa leveletem, hogy az holnap reggel elindulhasson a postaládába; s a közeli vizontlátás reményében, jó egészséget kívánva, őszinte szívvel üdvözöl öreg barátod Kós Károly

Kolozsvár, 1977. jún. 1. késő este

Alkony előtti órán kopogtattam a Rákóczi úti házban. Kós Károlyt a dolgozószobában, vagyis a vendégfogadóra nyíló kis írókamrában találtam. A kis könyvespolcon s az íróasztalon kívül bútor nem fért ide.

A házigazda kockás házikabátjában ült az ablakhoz tolt íróasztal mellett. Sasorrán előre csúszó szemüveg, kezében toll. Mártogatós tollal rajzolta a betűket, megmeggillenő keze fehér papírlapon araszolgotott. Válaszlevelet fogalmazott, napi postáját a régi gonddal kezelte. „Restancia ne maradjon!”

Beszélgetni áttelepedtünk a nagyszobába. Nyár volt, de Kós Károly, mintha meglegre vágyyna, a cserépkályha mellé húzódott.

– Hallod-e, irigyellek... Én már régen jártam Szilágyban.

– *Hány esztendeje lehet?*

– Éppen ötven éve – *Zilahra, Tasnádra, Érmindszentre kocsizott, zörgött vele a lovaszekér a tengelytörő utakon.* – Akkor ünnepeltük Ady születésének ötvenedik évfordulóját. A kolozsvári Keleti Újságnak hoztam riportot a poeta szülőföldjéről. Így múlik az idő... Te a századik születési évfordulón még a vén Szilágyba.

– *Találkozott az Ady-szülőkkel?*

– Dehogyan kerültem el őket! Lőrinc bátyámuram vendégszerető ember volt. És már három évvel korábban is ültem a portáján.

Ez még 1924-ben történt, amikor Kós-Károly és Áprily Lajos emléktáblát vitt a költő szülőházára. A márványlap megtervezését a Varjú-vár kapitányára bízták, a felírást Áprily Lajossal közösen fogalmazták meg: „Itt született 1877. nov. 22-én Ady Endre, a magyar költészet új korszakának teremtő géniusza, útmutató világító fárosza, a régi magyar balvégetnek halhatatlan éneke. Meghalt Budapesten 1919. jan. 27. Ezt az emléktáblát édes szüleinek diósadi Ady Lőrincnek és Pásztor Máriának aranylakodalmi ünnepe alkalmából emelték az erdélyi magyarok Érmindszenten 1924. július 21.”

Kós Károly rám hunyorított:

– Lőrinc úr biz megréfélt engem. Bandi a nádtető, kicsiny vályogházban sirt föl, az új otthont, a szerény kúriát később építették a telek túlsó felén. Lőrinc úr ezt a házat mutatta szülőházként, így aztán ennek a falára tettük fel a márványlapot... De hát nem is ez számít. A lényeg, hogy már akkor, 1924-ben sokan tudtuk, hogy Ady Endre magyar próféta volt.

Felpattant a kályha mellől, mintha a 93 esztendő csak tréfából ülne a vállán. Az írócella kőnyvespolcáról gyors mozdulattal folyóiratot emelt le: a *Kalotaszeg* 1912-es február 11-i számát.

Vajon jegyzi-e az irodalomtörténet? Tizenkét száma jelent meg ennek a gyönyörű grafikai kivitelezésű folyóiratnak, amelynek szerkesztősége az erdők mélyén, a süvegtetős Varjú-várban volt, kiadóhivatala a sztánai vasútállomáson, nyomdája Kalotaszeg fővárosában, Bánffyhunyon. Az olvasó a *Kalotaszeg* 1912. február 11-i számában tanulmányt olvashatott a Szilágyóság poétájáról.

– Ekkor méltattam először Ady Endrét – Kós Károly kinyitotta az ölében fekvő folyóiratot, ujjával rábökött a hatvanöt esztendeje kinyomtatott írásra. Mintha csak egy-két hete kapta volna meg a friss példányt. – Akkoriban sokan vicsorogtak Adyra. Ki kellett állni mellette. Igaz, azokban az években nem műveltem komolyan a prózát. De írnom kellett Adyról!

– *Megjelent másutt nyomtatásban ez az írás?*

– Nem tudok róla.

– *Kimásolhatom?*

Szelid bólintás volt a válasz. Kós Károly már akkor mesterien forgatta a tollat. Így írt:

„Mint a mesében. Elindul a fiú szerencsét próbálni és hetedhétországon keresztül vándorol – megharcol sárkányokkal, óriásokkal, kutyafejű tatárokkal is talán (a mesében nem kell féltetni a hőst), végezetül eljut Tündérországba, feleségül kapja a király leányát és vele a fele királyságát. Ilyen a magyar népmese, és így indult el a Szilágyból, a régi Partiumból Ady Endre világot járni, hogy végezetül Tündérországra jusson. Költő akart lenni és az lett. Magyar költő és modern poéta (ami nem mindig ugyanaz a 20-ik században, sőt). Öneki is meg kellett küzdenie útjában mindenféle szörnyetegekkel, becsületesen megharcolt velük, útjából ki nem térítette semmi...”

Kós Károly egyszer találkozott a költővel. Egyetlenegyszer, az első világháború első esztendejében.

– Igazi találkozás? – kicsit félrebillent Kós Károly feje. – Tán annak sem lehet nevezni... Tél volt, fekete, hó nélküli tél. Esett napok óta. Ebben a fekete, vigasztalan időben festők, költők, fiatal építészek ültek együtt egy pesti, körúti kávéházban. A nevét ne kérjed, nem tudom, hogy hitták ezt a kávéházat. De a sarokasztalra emlékszem. Ady, aki hat évvel volt idősebb nálam, hallgatott. Csak nagy, fekete szeme égett. Említettem a társaságban, hogy készülök haza, Erdélybe. Amikor felálltunk az asztal mellől, Ady mellém lépett. Halkan, kicsit szomorúan mondta: „Karácsonyra én is hazamegyek”. Aztán nemsokára valóban Erdélyben fészkelte el magát. A csucsai domboldalról nézett a frontra hajtott, nótázó vén bakák után.

Kós Károly ez idő tájt nem fordult meg Csucsán. Csak évekkel később járt arra, az impériumváltás után. Akkor Goga Octavián lakta a kastélyt.

– Akkoriban belügyminiszter volt Goga. Kolozsvárott tartotta a hivatalt, Csucsán lakott. Naponta hazajárt. Engem szomszéd úrnak szólított, mivel mindketten Kalotaszegen tanyáztunk. A Kolozsvár–Csucsá között közlekedő személyvonaton gyakran utaztunk együtt. Én Sztánára tartottam, ő ment tovább Csucsára. Valahányszor meglátott a kolozsvári pályaudvaron, meginvitált magához a különvagonjába. Sztánáig végigdiszkuráltuk az utat. Csak Ady neve nem hangzott el. Tudtam, hogy zavarba hoztam volna Gogát. Inkább arról szóltam neki, ami bennünket, kisebbségbe kerülteket érintett. Afféle fogadatlan diplomata szerint próbáltam közvetíteni... Másfél évtizede újra eljutottam Csucsára. Betértem a kastélyba is. Goga felesége nyitott ajtót. Meghívott egy csésze kávéra, s visszaneztünk a tovatűnt időre.

A hirtelen támadt csendben a konyha felől besuhant Kós Zsófia, a színésznő. Kis tálcan vízespoharat, kanalas orvosságot hozott az édesapjának.

Így látom most is, ahogy ült ott rendíthetetlen nyugalommal, farkasszemet nézve a gyógyszeres fiola mögött a Nagy Idővel. Miként Kányádi Sándor látta: *Barázdált orcádról | az idő aláfoló, | mint az olvadó hó | a vén Maguráról.*

Levelet egyszer kaptam még Kolozsvárról, a Rákóczi út 42-es számú házból. A boríték-
ból gyászjelentés hullt ki:

*Kós Károly építész, író életének 94-ik évében, 1977. augusztus hó 24-én elhunyt. „Ama
nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam: végezetre eltéte-
tett nékem az igazság koronája” (2Tim 4,7–8).*

GRANDPIERRE K. ENDRE VERSEI

Röpülő madármennybolt

*„üvöltéskoszorúban a csönd gyermekei
kifosztott tenyerű tájak
lélekzaklató hantjain
napot emészt a nappal
Holdat rágcvál s nyel el az éjszaka
szelek gépfegyverezik le az ősz
röpülő madármennybolt
ragadja el rabolja el
útszéli cédaságnak*

*kezünkből a holdfény s az eső imakönyvét
vérvihar-ette táj
gyilkosságdereglyei
úsznak hús légfolyamokon
s higanyeső telek
földszagú bársonyéjszakák
tigrislopakodásán
röghöztapadt imák
viharkialtozása*

Megújulást aranyidőt

*tündéarcod sebárcain
csonttollú színes fény ledérkedik
érces toronyidőd
elbongták vénhedt századok
igazságod gazok herélték
szűz tested hétfelé metélték
váraid szétverte bitangság
öskódexeid füstnek adták
nem maradt más csak fehér csontvetés
és életeden úr a kés
emléktornyaiddat a tűz lehelete
százszor aranycsipkévé
öldja gerliceccsönddel
maradék vég-csonkjaidon
kalmárok torzsalkodnak
földbevetett harangjaid*

*hangtalan rengedezniek
nagyaságos fejedelmeid
szigoru erkölcsű bíráid
kőárnyát nem idézik
repedő homlokod
pörölyyel püfföli a lét
égresudárló gyászod
száz új csapás kioldja
és mégis mégis mégis
bachánskoszorus őszök
medvejáró bohó könnyű telek
s égregörhedő kincses
város-foghijaid
megújulást aranyidőt
tavaszt kiáltanak*